

стањено словенским становништвом, о бугарском конгресу у Бучурешту и пројекту „Југословенског царства“ који је на њему прихваћен и о тежњама бугарских револуционара, о утицају Омладине међу српским живљем у Босни, о антитурском расположењу Црне Горе, о односима Намесништва и првака Омладине, о односу црногорске владе и Штросмајерове Хрватске народне странке, о суђењу Васи Пелагићу и његовом храбром држању као и одјеку овог догађаја међу босанским Србима, о разилажењу међу намесницима у питању Омладине, о добрим односима између књаза Николе и Омладине, његовим политичким гледиштима и разилажењу са намесничким режимом у Србији, о разилажењу Омладине и патријарха на Карловачком сабору, о узроцима одгађања скупштине Омладине на Цетињу, о прогонима Омладине и хапшењу браће Перовић које је извршено под утицајем аустроугарске дипломатије због страховања од југословенског ослободилачког покрета, о аустријским плановима за окупацију Босне и Херцеговине, о порасту утицаја Омладине у Србији и Угарској и све већем утицају Омладине међу Србима уопште, о сукобу Намесништва и књаза

Николе и ставу Омладине према том сукобу, о јачању политичке пропаганде из Славоније и Србије и намерама Омладине да подигне устанак на Балкану, о боравку вођа Омладине на Цетињу и о меморандуму који су уручили књазу Николи, о одјеку херцеговачког устанка у нашим земљама, у Бугарској, Криту, Грчкој, о помоћи младих Црногораца херцеговачким устаницима, о ставу службене Србије и Црне Горе према устаницима као и могућностима за противосманлијску акцију.

Објављивањем овога зборника обogaњена је наша историографија прворазредним изворима једног важног периода наше националне историје, када националноослободилачки покрети у нашим земљама под туђинском влашћу добијају нове импулсе у организованом отпору против стране доминације који ће трајати све до балканских и I светског рата. Истовремено, Зборник је подстицај за даље истраживање нових докумената из архива царске Русије, која је са посебном пажњом пратила развој националоослободилачких покрета код словенских народа на југоистоку Европе.

Миленко Патковић

НАДЕЖДА ЈОВАНОВИЋ, СИНДИКАЛНИ ПОКРЕТ У СРБИЈИ (1935—1941) Београд, 1984, 317.

Недавно изашлом књигом Наде Јовановић о синдикалном покрету Србије јавност се упознаје са овом организацијом у трајању од више од пола деценије пред шестоаприлски рат. Тиме се заокружава напор Института за историју радничког покрета Србије на изучавању синдикалног покрета у Србији између два рата, који је од великог значаја за објективно сагледавање држања његових чланова у ослободилачком рату и револуцији. У уводу се каже да је почетком 1935. деловало неколико синдикалних формација различитог правца —

од реформистичког, неутралног или аутономног до савеза који су се налазили под владином заштитом и покровитељством. По Нади, највећи по броју чланова и утицају на раднички покрет био је Главни раднички савез — обласна организација Уједињеног радничког синдикалног савеза Југославије, синдикат реформистичког правца на челу са социјалистима. Он је крајем 1934. имао око 7.000 чланова. После УРС-а по броју чланова је био Општи раднички и намештенички синдикат Југославије формиран 1933. са око 4.500, већином

рударских радника. Трећи по броју чланова (3.500) био је Савез банкарских, осигуравајућих, трговачких и индустријских чиновника (СВОТИЧ), затим Савез графичких радника Југославије са неколико подружница у Србији од којих је најјача била у Београду са око 2.000 чланова. Током 1935. се ствара, а од средине 1936. делује Југословенски раднички синдикат (ЈУГОРАС), владина формација. Број његових чланова није утврђен, али је он довољно моћан да после забране УРС-а преведе у своје редове не само поједине чланове него и целе подружнице. Нада сматра да постоје две фазе у развоју синдиката у разматраном периоду. Прва је до средине 1937. када комунисти све више продиру у синдикате и делују кроз културно-уметничка, спортска, омладинска и друга друштва и раде на стварању Народног фронта. У другој фази од доласка Ј. Б. Тита на чело КПЈ утицај Партије се шири на цео синдикални покрет. Тада се ради на претварању синдиката у масовну базу КПЈ у борби против фашизма и рата. Комунисти су на челу штрајкачког покрета. Нада износи преглед коришћене литературе и грађе при писању рада. Она даје слику друштвено-политичког стања у земљи после увођења шестојануарског режима и оживљавање политичког живота.

Аутор наводи да је на терену београдског округа број осигураних радника и намештеника у односу на 1936. повећан 1937. за око 12.000 (са 87.750 на 99.643), а у нишком округу са 23.784 на 36.404. И у трећем крупнијем индустријском центру, Крагујевцу, расте број запослених од 1935—8.636, 1936—8.766, а 1937—9.043. У Моравској бановини 1936. била су 24.082 осигурана радника, а 1937—26.831. Тежак је био и положај сељака који се све више задужују и запошљавају на изградњи друмова, железничких пруга, на грађевинама, рудницима итд. Изнесе се и подаци о висини надница и ценама животних намирница, па се констатује да реална надница опала и поред повећања номиналне. Током 1938, 1939. и

повећава се број запослених радника. Тако се само у Београду број индустријских предузећа повећао са 224 на 240 током 1940, а запослено је 25.000 радника и намештеника.

У првој глави (40—171) разматра се развој синдикалног покрета 1935—1936. Ту се најпре приказује организационо стање УРС-ових синдиката и слика одржавања великог броја зборовва 1935. који се током 1936. смањује на рачун конференције и састанка појединих синдикалних организација (45 укупно). Изнесе се и акције ГРС на пољу социјалне заштите радника. У резолуцији IV конгреса радничких комора, одржаног 26—27. I 1936. тражено је повећање редовне помоћи до 20 недеља у сразмери са дужином чланства у осигурању у последње две године и указивање ванредне помоћи свим незапосленим у зимским месецима. Нада анализира и питање избора у СУЗОР. Посебна се пажња поклања КПЈ у борби за јединство синдикалног покрета у условима опасности од рата и фашизма, Хитлеровог и Мусолинијевог продирања на Балкан и претварање Југославије у вазала Трећег Рајха. Говори се и о организационом раду КПЈ у синдикатима. У исто време социјалдемократи и власти су појачали антикомунистичку кампању, али се КПЈ прилагођавала условима и кретањима у земљи, комбиновању илегалних и легалних форми рада. Детаљно је описано и спровођење политике КПЈ у синдикатима у Србији, које се одвијало у све активнијем ангажовању у раду на линији Народног фронта и ангажовању свих демократских снага за борбу против фашизма и рата и за демократизацију друштвеног живота. У циљу активизације Месне партијске организације и припремања збора Народног фронта, у Крагујевац је послат инструктор ПК КПЈ за Србију Цвијетин Мијатовић. Нада је посебно дала штрајкачки покрет у Србији 1935—1936. На територији Београдске радничке коморе од 1. јануара до 30. IX 1936. организовано је 69 штрајкова са око 21.000 учесника и 13

тарифних покрета са око 2.000 учесника, тј. 13% свих запослених радника. Током целе године била су 83 штрајка. Наводи се број штрајкова по струкама и број њихових учесника. По писању *Пролетера* у броју 7 од октобра 1936. штрајкачки покрет Србије се одликује дуготрајношћу штрајкова и упорношћу радника да истрају до победе. Указивало се и на недостатке и слабости штрајкова у Србији тог времена. Нада описује и делатност аутономних и других синдикалних организација у Србији 1935—1936, као и стварање ЈУГОРАС-а. Она закључује да су ОРНАС и ЈУГОРАС представљали организације које су својим постојањем и деловањем тежиле подривању снага УРС-овог покрета уз помоћ власти и послодаваца. То је штегило уједињавању радничке класе и јачању синдикалног покрета, а то се одразило и на развој радничког покрета у целини.

Стање синдикалног покрета у Србији 1937. је предмет друге главе (172—210). Аутор указује на погоршање услова и деловање УРС-ових синдиката, јер влада користи ЈУГОРАС у циљу разбијања УРС-овог покрета и јачања свог синдиката. Конгрес ГРС-а је одржан 1937. На њему је једногласно прихваћена резолуција којој је циљ учвршћење синдикалног јединства. У руководеће органе су изабрани познати синдикални функционери и чланови старог руководства претежно реформиста, као и неколико истакнутих радника у синдикалном раду и присталица КПЈ. Указује се и на деловање КПЈ у синдикалном покрету Србије 1937. КПЈ је у унутрашњости Србије 1937. имала јаке позиције у скоро свим синдикалним организацијама, мада број чланова Партије тада па све до 1939. није био већи од 200, од којих се већина налазила у Београду. Има речи и о великој провали из јуна 1937, у којој је ухапшено више од 300 чланова и симпатизера КПЈ у централној и западној Србији. Чланови КПЈ после изласка из затвора раде на синдикалном организовању радника. Нада констатује да је активно деловање комуниста у

свим друштвеним организацијама, посебно у синдикатима од почетка 1937. изазивало забрнутост полицијских органа, који су бидно пратили делатност КПЈ. Даље се говори о штрајкачким и тарифним покретима и вели да се према непотпуним подацима у Србији 1937. водило око 80 штрајкова и око тридесетак тарифних покрета. Сматра се да су међу најзапаженијим по броју учесника и дужини трајања били штрајкови текстилаца, рудара и грађевинаца, а по дужини кожнараца у Чачку и Лозници и дрводељаца у Београду и Лесковцу. Нада прати ток штрајкова и наводи њихов исход. Она каже да је за штрајкачко-тарифни покрет 1937. карактеристична дуготрајност и борбеност радника. Већина њихових акција се завршила успешно. Негативни резултати низа штрајкова су проузорковани мешањем ЈУГОРАС-а, и његовом политиком подривања улоге и утицаја УРС-а и односом послодавца и власти према штрајкачком покрету. Велика хапшења комуниста током 1937. су такође негативно утицала на вођење и организовање борбе радника на припремања и одржавања IV конгреса УРС-а 1938.

Трећа глава описује синдикални покрет после IV конгреса УРСЦЈ-а до забране УРС-ових синдиката (211—267). Нада ту приказује јачање позиција комуниста у УРС-овим и аутономним синдикатима. Током 1938—1939. УРС-ов синдикални покрет је постао снажан и одлучујући фактор у радничком покрету у Југославији, упркос све већој улози ЈУГОРАС-а и утицају државних органа на деловање радничких и синдикалних организација и све чешијим државним интервенцијама у класним сукобима између радника и послодаваца. Посебно има речи о синдикалној делатности у Србији после IV конгреса УРС-а. У партијској организацији у Србији је 1939. било око 800 чланова, од којих 320 у Београду. До средине 1939. формирано је 7 окружних комитета и 5 окружних поверенстава КПЈ. Највећи број чланова су чинили радници. Наводе се раднички збо-

рови, скупштине и конференције које су у Србији током 1938. и 1939. организовани од стране синдиката. Нада је описала и кризу у руководству ГРС-а, односе са ЈУГОРАС-ом и његову улогу у синдикалном покрету Србије. У руководству ГРС-а током 1938—1939. је дошло до кризе, која умало није довела до цепања УРС-ове организације у Србији. До тога долази због појачаног деловања ЈУГОРАС-а и притиска владе у циљу спајања УРС-а са ЈУГОРАС-ом. И поред подршке власти ЈУГОРАС на изборима за радничке поверенике 1939. није имао успеха, јер је добио на територији Управе града Београда свега три повереника, а ГРС 58. Има речи и о деловању аутономних и других организација ван ГРС-а 1938—1940 (Општи радничко-наместнички савез (ОРНС), Савез графичких радника, Савез железничара, деловање обалаца Београда, Шапца и Обреновца и др). У периоду пред II светски рат и у аутономне савезе и стручна удружења и друге организације продиру комунисти и све више делују у циљу заштите економских интереса службеника и радника. Неке од наведених организација су тесно сарађивале са УРС-овим синдикатима. То се односи првенствено на СВОГИЧ и СПНЈ. Детаљно су дате штрајкачке борбе у Србији 1938—1939. У Србији је 1938, било 50 штрајкова, а 1939. око 40 евидентираних у радничкој штампи и материјалима Инспекције рада београдске Радничке коморе и Министарства унутрашњих дела. Током 1938. у Србији су кожарски организовали у 15 градова Србије, рудари у 9 рудника, кројачи 11 штрајкова итд., а 1939. године 9 су водили кожарци, 6 кројачки радници, по 4 доводељци и металци, по 3 текстилци, рудари и берберски радници итд. Власти су биле забринуте због штрајкова 1938—1939. и захтевале од органа полиције да их што пре ликвидирају. Указује се и на заостривање односа између руководства УРССЈ (ГРС) и комуниста и каже да иако је на конгресу ГРС-а 1937, а посебно на IV конгресу УРССЈ 1938, дошло до зближа-

вања ставова комуниста и социјалиста и до сарадње по основним питањима синдикалног рада, до прихватања заједнички разрађених резолуција и одлуке и до укључивања комуниста у редакције листова у руководеће органе УРС-овог покрета, ипак је почетком 1939. дошло до нових тешкоћа у међусобним односима због оштрих напада вођства УРС-ових синдиката, посебно у Србији. Нада констатује да напори које је чинила КПЈ да не дође до већег заостривања односа и до њиховог прекида са реформистичким вођством нису дали резултата. Узајамни напори и разбијачки рад реформистичког вођства током 1940. су довели до искључивања појединих савеза из састава УРС-овог покрета и потпуне пасивности реформиста уочи забране рада тих синдиката.

Забрана рада УРС-ових синдиката је предмет последње, четврте главе (268—300), у којој се најпре прати штрајкачки покрет радничке класе Србије 1940. Током те године спроведено је 50 штрајкова, од којих је највише (11) било кожараца. Сматра се да су највеће штрајкачке борбе водили металци Београда и Ваљева, београдски и лесковачки текстилци и грађевински радници Београда и Ваљева. Од значаја је и штрајкачка активност намештеника. Рударски радници су водили 5 штрајкова. Металци Београда су водили штрајкове не само због погоршања услова живота већ и због распуштања подружнице Савеза металских радника Београда и увођења комесаријата на челу са бившим чланом Независних синдиката У. Михаиловићем, тада функционером ЈУГОРАС-а. Међу металцима у унутрашњости Србије највећи штрајкачки покрет је био у војној индустрији „Вистад“ у Ваљеву, где су водили три штрајка. Има речи и о нартају владе на класни синдикални покрет и рад КПЈ после забране УРС-а. Нада истиче да су штрајкачке борбе показале да се под руководством комуниста у њима испољило јединство радника, да су их водиле у већини случајева синдикалне организације, а главна им је ка-

рактеристика била, поред испољене одлучности да у борби истрају до победе, повезивање са борбом против антинародног и реакционарног режима, против увлачења Југославије у рат. Износе се мере које руководство Партије предузима после забране УРС-ових синдиката. Одржавају се протестни зборови радника и са њих шаљу протестне резолуције влади. Власти и послодавци одговарају полицијским хајкама. Не само у Београду него и у унутрашњости Србије партијске организације нису остале пасивни посматрачи, већ организују штампање прогласа, припремају протестне зборове и конференције синдикалних подружница. Под руководством својих партијских организација радници су пружили отпор полицијском насиљу.

Они се нису помирили са забраном УРС-ових синдиката и наставили су рад у разним облицима и формама. До тога је дошло захваљујући искључиво залагању чланова КПЈ који су директиве руководства спроводили у својим местима. Међутим, социјалистичко вођство УРС-а се повукао, помиревши се са постојећим стањем.

Књига садржи и закључај (301—304) који логично следи из претходног излагања и регистар личних имена (305—317). Монографија представља вредан допринос изучавању синдикалног покрета у Србији и може да послужи као путоказ за даље истраживање синдиката у осталим деловима земље пред рат.

Милица Бодрожић

МИЛОРАД МАРКОВИЋ: НИКОЛА Л. ЛЕКИЋ — ГОРАНИН
Бар 1983

Познати црногорски публициста Милорад Марковић већ дуги низ година успјешно се бави портретисањем истакнутих, а понекад и заборањених личности богатог револуционарног покрета у Црној Гори. То се посебно односи на црногорске револуционаре између два рата. Један из плејаде таквих свакако је Никола Р. Лекић — Горанин, секретар Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору, Боку, Санџак, Косово и Метохију у периоду 1934 до 1937. године, дакле у времену када револуционарни покрет у Црној Гори доживљава ренесансу. Њему и његовом револуционарном дјелу М. Марковић је посветио своју најновију књигу, која свакако представља и његово до сада најуспјелије остварење.

На овој монографији, обима око 300 страна, М. Марковић је радио више година. Обишао је архиве као прави истраживач, трагао за грађом која се налазила и налази у приватном власништву. Интервјуисао је Николине савременике, који су казивали и оно што нигдје није за-

писано. Прегледао је и штампу гдје се овај даровити стваралац и досљедни револуционар доказао и као писац. Најзад је консултовао и веома скромну литературу, која се фрагментално и углавном једноставно бавила личношћу и дјелом Николе Р. Лекића, прије свега зато што је у сукобима који су захватили партијски врх у Црној Гори уочи рата 1941. године био на оној страни која је остала у мањини. Судбина овог револуционара, који је са 25 година старости постао секретар Покрајинског комитета КПЈ а са тридесетак година живота био делегат на VIII покрајинској и V земаљској конференцији КПЈ 1940. године, да би одмах потом био искључен из КПЈ и као обичан борац са дефектним видом трагично и храбро завршио свој кратки живот у легендарној бици за Пљевља 1. децембра 1941. године — свакако је била и сувише велики изазов за радозналост и стваралачки немио публицисте Милорада Марковића.

Треба одмах рећи да је М. Марковић ову књигу писао са